

Твори М.В. Гоголя в операх російських композиторів.

О.П. Прищепа
викладач ЧДПУ
ім. Т.Г. Шевченка

Микола Васильович Гоголь (1809-1852) посідає чільне місце серед славетних представників національної культури в світі. Професійний художник слова, твори якого назавжди увійшли до української і світової літератури як зразки досконалої словесної майстерності, чудового злиття високої ідейності і художнього багатства форми, у своїй творчості продовжив і примножив кращі традиції національної літератури - її зв'язок з життям, її народність, її благородні ідеали.

Водночас, творчість М.В. Гоголя має велике значення не тільки для літератури, але і для всієї слов'янської культури. Прагнення розкрити в мистецтві правду життя, показати реальний, постійно оточуючий побут, відчуття і переживання простої людини й соціальне середовище стали провідними в «гогольовській» традиції і в живописі, і в музиці.

У музичному мистецтві другої половини XIX сторіччя твори письменника знайшли своє найповніше втілення в жанрі опери. Органічно поєднуючи в єдиній театральній дії вокальну і інструментальну музику, якій належить провідне місце в спектаклі, а також слово, сценічний рух, образотворче мистецтво й нерідко хореографію, опера знаходить щонайширші можливості відображення життя, величезну силу суспільної дії. Саме тому російські композитори створили цілий ряд опер на гогольовські сюжети.

Зупинимося на цьому питанні детальніше.

У 1868 році **М.П. Мусоргський** пише свою ранню оперу «**Одруження**» на текст Гоголя. Комедія письменника привернула увагу композитора безпосередністю і правдивістю викладу людської мови, майстерністю слова, оригінальністю гумору і яскравими характерами. Опера «Одруження» - це досвід

втілення мови в музиці, прояв уваги композитора до інтонації розмовної мови, перш за все, мови селянської. Сам Мусоргський так висловлював поставлену ним в опері мету: «...моя музика повинна бути художнім відтворенням людської мови у всіх якнайтонших вигинах її...» [1, 100]. Твір залишився незавершеним, його закінчив М.М. Іпполітов-Іванов у 1931 році.

Другу оперу на сюжет повісті М. В. Гоголя «**Сорочинський ярмарок**» **М.П. Мусоргський** задумав влітку 1874 року. За словами В.В. Стасова, композитор мріяв створити «малоруську роль» для свого старшого друга – чудового співака-баса О.А. Петрова, українця за походженням [5, 268]. Але лише через три роки був накиданий сценарний план за допомогою співачки Г.Я. Воробйової-Петрової, дружини О.А. Петрова. Лібретто було написано композитором спільно з А.А. Голеніщевим-Кутузовим.

Мусоргський приступив до роботи з великим захопленням. У 1879 році він побував на Україні, познайомився з її природою і побутом, записав багато народних пісень. Виступаючи на концертах, він виконував на фортепіано два уривки з нової опери - «Гопак веселих парубков» та інтермеццо «Сонна примара парубка» (включену в оперу переробку симфонічної картини «Іванова ніч на Лисій горі»).

Опера писалася з тривалими перервами. У свій час Мусоргський навіть думав від неї відмовитися. Бажаючи підтримати композитора матеріально, група друзів зробила йому замовлення на термінове закінчення опери. Перші два акти були майже закінчені, для третього Мусоргський написав «Думку» Парасі і завершальний гопак. Влітку 1880 року музичні журнали вже повідомляли про підготовку до прем'єри. Проте хвороба і смерть композитора перервали роботу. Багато музичних діячів намагалися доопрацювати і відредагувати оперу. Серед них – А. К. Лядов, В. Г. Каратигин, Ю.С. Сахновський, Ц. А. Кюї.

«Сорочинський ярмарок» – одна з самих життєрадісних російських опер, що повною мірою розкрила багате комічне дарування Мусоргського. У ній соковитою

кистю намальовані картини народного побуту і чарівної української природи, яскраво накреслені національні характери. Особливо колоритні фігури добродушного і ледачого Черевика, то сварливої, то кокетливої Хиврі, ханжі й ласолуба Поповича, «хвата і шахрая» (за визначенням композитора) Цигана. Добродушний гумор переплітається з привабливою лірикою в характеристиці Парасі і Грицька. Музична мова опери близька до українського фольклору. Мусоргський використав 13 справжніх народних наспівів. Мелодії ж, створені самим композитором, нерідко важко відрізнити від народних.

Вперше опера прозвучала в концертному виконанні в день 30-ліття з дня смерті композитора 16 (29) березня 1911 року в Петербурзі. Сценічна прем'єра відбулася 8 (21) жовтня 1913 року в Москві, у «Вільному театрі». Краща редакція, в якій опера ставиться в наш час, належить радянським музикантам – музикознавцю П.О. Ламму, що склав клавір на основі автографів Мусоргського і композитору В.Я. Шибаліну, який завершив твір, дотримуючись авторських чорнових записів, і оркестрував його в 1930 році. У цій редакції опера була вперше показана 21 грудня 1931 року в Ленінграді в Малому оперному театрі.

У 1870 році дирекція Петербурзького російського музичного суспільства замовила О.М. Серову оперу на сюжет «Ночі перед Різдвом» Гоголя. Зважаючи на раптову смерть композитора (1871), був оголошений конкурс імені Серова на написання музики до названої опери на лібретто відомого поета Я. П. Полонського. У конкурсі взяв участь **П.І. Чайковський**. Опера під назвою «**Коваль Вакула**» писалася із захопленням і через три місяці була закінчена. У 1874 році журі у складі відомих композиторів і авторитетних музикантів – М. А. Римського-Корсакова, Е. Ф. Направника, А. Г. Рубінштейна одностайно вирішило присудити Чайковському одразу дві премії – першу і другу. Поставлена на сцені Петербурзького Маріїнського театру 24 листопада (6 грудня) 1876 року, опера була тепло сприйнята публікою. Проте, вимогливий до себе композитор, через десять років переробив її та перейменував на «**Черевички**». Друга редакція була

доповнена новими сценами, розвиненішими стали музичні характеристики героїв.

Слід зазначити, що інтерес до творів Гоголя П.І. Чайковський виявляв упродовж всього свого життя, проте «Черевички» залишилися єдиною його «гогольовською» оперою. На основі повісті, що поетично малює життя українського народу, Я. П. Полонський написав вдаль, за словами композитора, лібретто, в якому значно підсилив ліричну лінію, пов'язану з Оксаною і Вакулою, розвинув сцени Солохи з Бісом, місцями ж зберіг справжній гогольовський текст.

«Черевички» носять підзаголовок – «комічно-фантастична опера». У творі тісно переплетені реальний і фантастичний світи. Головні герої опери - прості люди з народу. На фоні барвистих образів української природи і народного побуту розгортається зворушлива історія Оксани і Вакули. Ця історія представлена композитором із задушевним ліризмом і тонким гумором. Чайковський використовує як справжні українські народні мелодії, так і створені власні у дусі народних. Персонажі світу фантастики наділені яскравими своєрідними музичними характеристиками.

Прем'єра опери, що відбулася в московському Великому театрі 19 (31) січня 1887 року, зміцнила успіх твору. Диригував оркестром сам автор, що вперше встав за диригентський пульта.

Влітку 1877 року **М.А. Римський-Корсаков** почав роботу над оперою «**Травнева ніч**». За словами композитора, «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» М.В. Гоголя з дитинства були його найулюбленішою книгою, а «Травнева ніч» подобалася йому більше інших повістей цього циклу [5, 280]. Думку використати її сюжет для опери підказала дружина Миколи Андрійовича. Їй і була пізніше присвячена опера. Композитор написав план і лібретто «Травневої ночі», намагаючись зберегти не тільки хід гогольовського оповідання, але і його барвисту розмовну мову, і зробив перші музичні нотатки. Створення опери тривало близько року.

Не дивлячись на простоту сюжету і відносно невеликі розміри, твір відрізняється різноманітністю музичного змісту. Разом з ліричними сценами в ньому представлені комедійно-побутові і фантастичні епізоди, картини народних обрядів, в обрамленні і на фоні яких розгортається дія. Музика опери має переважно ліричний характер, основою для неї служать численні наспівні мелодії, серед яких значне місце займають народні, які легко запам'ятовуються.

Прем'єра відбулася 9 (21) січня 1880 року в Петербурзькому Маріїнському театрі. Опера мала значний успіх, але незабаром, спотворена купюрами і неохайним виконанням, перестала привертати інтерес публіки і після вісімнадцяти постановок була знята з репертуару. Лише 28 вересня (10 жовтня) 1895 року «Травнева ніч» була відновлена на сцені Михайлівського театру в Петербурзі.

Сюжет повісті Гоголя «**Ніч перед Різдвом**» з циклу «Вечори на хуторі поблизу Диканьки» також хвилював **М.А. Римського-Корсакова**. Але він рахував, що не має права узятися за розробку цього сюжету, якщо він вже був використаний в опері П.І. Чайковського «Черевички». Але в 1893 році Чайковський помер, і Римський-Корсаков не вважав себе більш зв'язаним якими-небудь моральними зобов'язаннями. Він задумав свою оперу інакше, ніж Чайковський – не в лірико-побутовому плані, а в казковому, із залученням фантастичного елемента. Хотілося йому також пов'язати цей сюжет із старовинними язичницькими повір'ями, які отримали віддзеркалення в обрядовій стороні народного побуту.

М.А. Римський-Корсаков пояснював, що Купала і Ярило справлялися переважно близько часу літнього сонцеобернення, а Коляда і Овсень - біля зимового. Обрядові пісні з іменами Коляди і Овсеня співаються на святках, починаючи з Різдва. Народження сонця, за старих часів, святкувалося на Коляду, коли воно повертає на літо. Але цей поворот співпадає з найлютішими морозами, завірюхами й найнесамовитішим гульбіщем нечистих духів і відьом [5, 290]. Натяки на такі обряди були в гогольовській повісті. Композитор широко розвинув

їх у своєму лібретто, підсиливши риси фантастики, пов'язаної із зображенням сил природи.

Опера була розпочата навесні 1894 року і наступного року закінчена. «Биллю-колядкою» назвав Римський-Корсаков свою оперу, збагативши її епіграфом: «Казка-складка, пісня-биль». Тим самим композитор як би підкреслив, що його твір носить казково-фантастичний характер. Музика опери пронизана пісенністю, пов'язаною із старовинними народними обрядами. З цією метою Римський-Корсаков ретельно вивчив справжні наспіви колядок, які стали основою для мелодики опери. В цілому ж, він поєднав фантастичні моменти з тонкою лірикою і соковитим зображенням побуту українського села.

Представлена в дирекцію Маріїнського театру в Петербурзі, опера була затримана цензурою, оскільки серед дійових осіб знаходилася цариця (у повісті Гоголя Катерина II), а представників роду Романових тоді заборонялося показувати на оперній сцені. Все ж таки композиторові вдалося подолати опір цензури, і опера була виконана в Маріїнському театрі 23 листопада (10 грудня) 1895 року.

Узагальнюючи зроблений аналіз, підкреслимо, що твори М.В. Гоголя (переважно повісті з циклу «Вечори на хуторі поблизу Диканьки») одержали своє нове народження в операх російських композиторів-класиків: «Одруження» і «Сорочинський ярмарок» М.П. Мусоргського, «Травнева ніч» і «Ніч перед Різдвом» М.А. Римського-Корсакова, «Черевички» П.І. Чайковського. Ці опери є свідченням універсальності мови письменника, яка отримала збагачення завдяки музичній мові композиторів. Таке плідотворне поєднання двох національних культур: української й російської, доказує, що мистецтво не має кордонів.

Література

1. Мусоргский Модест Петрович. Литературное наследие: Письма, Биографические материалы и документы. – М., 1971. – С. 100.

2. Н.В. Гоголь в русской критике и воспоминаниях современников. – М., Л.: Гос. издат. детской литературы, 1951. – 367с.
3. Орлова Е.М. Очерки о русских композиторах XIX – начала XX века: Учеб. пособие. – М.: Музыка, 1982. – 223с.
4. Степанов Н.Л. Н.В. Гоголь: Творческий путь. – М.: Гос. издат. худож. литературы, 1955. – 587с.
5. Шедевры мирового оперного искусства: История создания. Либретто /Сост. М.С. Друскин. – К.: Мистецтво, 1993. – 512с.

У статті аналізуються опери російських композиторів-класиків, створені на сюжети творів М.В.Гоголя. Автор звертає увагу на історії виникнення опер і особливості музичної мови композиторів.

Ключові слова: опера, сюжет, народна мелодія, прем'єра.

In the article are analyzed operas of the russian composers-classics, created on the subjects of works of N.V.Gogol. An author turns attention on history of creation opera the features of musical language of composers.

Key words: opera, subject, folk melody, premiere.